

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 3-4

БЕОГРАД 1955



САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Бајић: Значај лингвистичких студија за опште језичко образовање	65
2. М. Стевановић: О језику једнога написа	69
3. Б. Милановић: Глаголи на <i>-ишти</i> с облицима промене <i>-ну/-не-</i> основа	87
4. Н. Рончевић: Још о изразима <i>види се</i> и <i>види му се</i>	107
5. А. Пеца: Једна ријетка а потребна ријеч	117
6. Г. Шкриванић: Прилог за разјашњење неких назива оружја у народним умотворинама	121
7. Језичке поуке	125

УРЕЂУЈЕ ОДБОР:

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Народна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1955

О ЈЕЗИКУ ЈЕДНОГ НАПИСА

На овоме месту ми обично расправљамо о појединим језичким појавама и објашњавамо их, а само погдекад се осврнемо и на језик у целини онакав какав је он у овоме или ономе делу неког писца, у једном или другом дневном листу, на радију, у позоришту, на филму и другде. Оно прво нам је скоро сталан програм нашег часописа, а ово друго у њему тек с времена на време доносимо. То не значи да, с обзиром на намену Нашег језика, у њему не би требало много чешће писати на овај други начин. Али његов обим то чини скоро немогућим. Детаљан приказ са потребним објашњењима језика којима се могу користити и читаоци и писци о чијем се језику говори захтева доста простора, свакако знатно више од онога с којим се редовно може располагати у једном часопису овога опсега. Ипак је, по нашем мишљењу, на неки начин потребно довести у склад ове две супротности и чешће него досад писати о језику уопште, и то о језику каквог краћег написа — у једном броју часописа, или о језику неког већег књижевног дела, о позоришном језику, језику филма или радија — у по неколико наставака.

Овај пут смо узели да се задржимо на језику једног кратког написа, тј. на језику једног књижевног приказа објављеног у 2-ом броју часописа *Delo* за год. 1955 (на стр. 233—237). Ако у овој нашој оцени језика тога написа будемо више говорили о ономе што је негативно, или углавном будемо само о томе говорили, нека читаоци не схвате да ће све наше оцене бити такве и да ћемо се бавити само негативним особинама језика. У овоме напису, тј. у овој књижевној оцени (сасвим је свеједно ко је њен писац; за нас је он, односно његов језик занимљив као језик сарадника једног

од познатих наших књижевних часописа) ми — са изузетком једног става, на коме ћемо се ниже задржати па га, можда, и у целини навести, и са изузетком цитата из дела о коме критичар говори — и не налазимо много редака на које бисмо могли указати као на узоран пример језика и стила.

Да почнемо нечим што понеки књижевници сматрају мање значајним, па се према њему каткад и небрижљиво односе. Али да ови ту нису у праву може, мислим, послужити напомена што ћемо је учинити на напис који је пред нама. Нека би писање речи *Авлија** (стр. 234, ред 31) великим почетним словом и било доказ само непознавања правописних правила, али без последица по разумевање смисла од стране читалаца, за речи *Пролазност* и *Нишћавило* (стр. 233, ред 5/6), *Судбина* и *Ошкровење* (236, 21/22) — то се већ не може рећи.

Што је критичар кад пише „... *стална је, заједничка и наглашена психолошка ознака свећа из Проклетје авлије, не само ове о којој је реч, већ Авлија свих свећова и свих времена...*„ (234, 29—3) — *Проклетја авлија* написао у облику с великим словом на почетку — то је сасвим у реду, јер је ту реч о једној (свеједно је каквој) одређеној установи. Велико слово на почетку је оправдано писати и ако се, мислећи на ту установу, скраћено пише *Авлија*. Али када се више не говори о овој, нити о било којој другој одређеној, него о авлијама „свих светова и свих времена“ (овде дакако о онима што су исте врсте које је и Проклета авлија), онда ову именицу треба писати малим почетним словом. И сам писац овога написа би, као и сви ми, ако би писао о некадашњој београдској *Главњачи*, ову реч написао овако, у облику с великим словом на почетку, али би, верујемо, када би имао да настави као у наведеном тексту: *не само из ове него из главњача свих свећова и свих времена*, именицу *главњача* написао малим почетним словом јер она више не означава један одређени појам, него врсту појма; она више није особна него заједничка именица, као што је то и *авлија*, за

* Курзив је, са изузетком назива дела *Проклетја авлија*, и сва остала посебна означавања појединих речи и већих делова текста су моји — М.С.

коју баш зато и кажемо да ју је требало написати малим почетним словом. Додајемо само да је уз ову именицу, као њену одредбу, тамо било потребно ставити одговарајући облик показне заменице *овакав*.

Међутим, када говорећи, опет на свој начин, о Џем-султану (као што је на свој начин стилизовао и онај део реченице с „Авлијом“) каже: „он делује као удар грома. Као Судбина. Као Ошкровење“ (236, 21) — критичар судбини и откровењу даје ранг божанства. Ваљда за становнике Проклете авлије. И то би се могло прихватити, али он на ово: „Као Судбина. Као Ошкровење“ надовезује: „Не само једног индивидуалног него, на извештан начин, заједничког удеса свих људи“, и тиме читаоце доводи у недоумицу, јер се сада не може знати шта је судбина, а шта удес, нити чија је судбина, а чија откровење. Да је ове две речи написао у облику с малим словом на почетку, као што реч *судбина* иначе пише у целој својој чланку, читаоци би били поштеђени ове недоумице. А није било никакве потребе ни *Пролазност* и *НишТавило* писати великим почетним словом пошто тиме ни једно ни друго нису учињени ни страшнијим ни безазленијим. Пишући их на овај начин, критичар нам се као исповедио да су они за њега нешто у шта верује, да за њега, дакле, претстављају божанство. А ми имамо разлога да посумњамо у ово.

Нашем критичару се не може спорити да се за што јасније претстављање својих мисли углавном правилно не користи слободном интерпункцијом, али он ни ту није показао потпуну брижљивост, коју дугује својим читаоцима. У опису Проклете авлије (стр. 233, ред 22) он прилог *Онда* (овако га пише зато што је на почетку реченице), употребљен у значењу *зашим*, одваја запетом од онога што одмах иза њега долази („*Онда, један сумаран опис људског елемента који се шу налази*“ — 233, 22). А запети ту нема места, јер ово онда није ништа друго него једна временска одредница неког испуштеног глагола који је неодвојиво везан са „сумарним описом“, било као са субјектом било као са објектом (у вези с тим да ли се хтело рећи да се овај опис ту налази или га писац даје). Још је упадљива су-

вишност запете у реченици: „Горе, бескрајно истамбулско небо...” (свега неколико редака испред мало пре наведене), где *горе* није ништа друго него опет прилошка одредница, управо прилог за место. Прилошке одреднице се, међутим, никад не одвајају од речи које одређују. А код нашег критичара је овакво одвајање прилога када их употребљава на почетку реченице готово сталан манир његова стила.

У овоме напису, даље, наилазимо на запету између односне временске реченице и онога што она одређује, као у примеру: „А најмање онда, кад зли ветрови невоље човена наћерају у безизлаз” (236, 26/27), у коме се од речи онда одваја оно без чега она сама не би ништа значила, нити би имала икаквога смисла. И насупрот томе, наш критичар гдекад пропусти да стави запету тамо где је она неопходно потребна; код њега нема запете, напр., у реченици: „О Тамилефендији који је, у мраку своје имагинације, уобразио да је главом Цем-султан” (235, 31/33), где односна реченица не одређује појам на који се односи, него се њоме о дотичном појму, као већ познатом, накнадно нешто казује, па ју је, управо због тога, требало запетом одвојити од управног дела реченице.

А не можемо веровати да се и сам писац неће с нама сложити да је његови текст: „Он делује као удар грома. Као Судбина. Као Ошкровење” (236, 21/22) боље било дати у облику: Он делује као удар грома, као судбина, као ошкровење (мислим са интерпункцијом коју смо ми овде означили), јер је за нас несумњиво да оно његово *Као Судбина* и *Као Ошкровење* никако не могу бити посебне реченице, па ни искази, који се употребљавају у служби посебних реченица. То су само прилошке одредбе глагола *деловаши*, дате у напоредном односу једна с другом, па их зато једну од друге треба одвојити само запетом.

У напису о коме говоримо падају у очи и неки облици који се не могу сматрати књижевним. С једним таквим обликом се срећемо у реченици: „Пресек кроз сивољне физиономије свог шог проказаног, обележеног, декласираног слоја људи” (233, 23). То је означени заменички облик *свог*, који је по форми генитив посесивне зименице *свој*, а не оно што

је стварно — облик придевске заменице *сав*. У овоме другом значењу га је, писац, свакако, и употребио, али га је дао у погрешном облику његову. Ми наравно, од њега не можемо захтевати да му буде познато зашто генитив заменице *сав* има наставак *-ега*, а не *-ога*, иако би, бар по нашем мишљењу, дужност књижевника била да се интересују и за питања историје језика, а тамо ће лако наћи да је *с* у *сав* некада било умекшано и да је иза њега (*свега* је добивено од некадашњег *всегга*) *е* место *о* сасвим на своме месту, као и код заменичких облика *чега*, *нашега*, *вашега*, *својега* (према: *штога*, *кога*, *некога*, *оваквога* и др.). Не може се рећи ни да се овај облик какав је употребио наш критичар неће чути и у разговорном језику појединаца (у неким говорима нашим он је само такав), али се с правом можемо запитати зашто да се употребљава оно што се ретко, врло ретко, среће код других наших књижевника.

Већ о случају са конгруенцијом какву код њега налазимо у примеру: „*И тако подвојени у себи, разиђи између два света, подједнако неподобних да буду дефинитивно прихваћени*“ (236, 2) не може се друкчије говорити већ као о грешци која није допуштена ни у говору ни у писању. Због овде немогућег придевског облика *неподобних* читалац не може знати или су „*подједнако неподобни*“ Тамил-ефендија и Ђем-султан, о којима се на дотичном месту говори, или два света између којих су ове две личности разапете. По смислу ми бисмо пре рекли да је писац мислио на неподобност личности а не на неподобност света, али се поставља питање шта га је онда навело на употребу придева у падежу. Ова пак околност говори, а ни смисао не искључује, да су то подједнако неподобна два света, јер бројеви намећу употребу генитива. Само бројеви од 2, 3 и 4 не употребу генитива множине (овај облик, како је одвећ познато, иде уз бројеве од 5 надаље), већ генитива једине (односно некадашњег генитива старе двојине). И према томе да ли је мислио на неподобност Тамил-ефендије и Ђем-султана или на неподобност два света између којих су ове две личности разапете, критичар је у наведеном делу своје реченице место „*подједнако неподобних*“ морао написати *подједнако неподобни* за — први, односно

подједнако неподобна — за други случај. Ми, разуме се, ни овде од књижевника не тражимо ништа више него да имају осећања за правилну конгруенцију и за правилност језика уопште. А ако овај захтев свакад не може бити испуњен, редакције, поготову редакције књижевних часописа, не би смеле губити из вида да само идејна страна, или, шире узето, садржина не може бити довољна да обезбеди пуну вредност једном књижевном делу или било каквом писменом саставу. Зато би, по нашем мишљењу, све редакције и научних и књижевних часописа и публикација, као и редакције дневне штампе, биле дужне да посвете озбиљну пажњу језику својих сарадника, оних, у првом реду, што се сами према њему небрижљиво односе.

У писаца с правим књижевним језиком, који чувају и негују његов народни карактер, ретко ћемо наћи придеви-зиран глаголски прилог садашњи у предикату, као у примеру: „*Мера медијативности и скоро прометејски трагичног пајоса која је у њему садржана* (Зашто не која се у њему садржи? — М. С.) *зачуђујућа је*“ (236, 21). Може се данас рећи да је у нашој науци доказано да ова особина не одговара природи народног језика (в. о томе у Јужносл. филологу XVIII, стр. 82—84), а ми смо и у нашем часопису читаоцима чешће скретали пажњу на то.

Нека нам писац овог написа не замери што морамо рећи да он о природи нашег књижевног језика, о његовој народној основици, не води баш много рачуна. Као један од доказа за ово може нам, поред осталог, послужити и пишчева употреба глаголских именица на *-ње* за означавање процеса радње свршених глагола. Није се, можда, потребно позивати на чињеницу што се и у науци о језику и у практичним језичким приручницима говори о томе да је ова појава супротна духу народног језика (в. А. Белић, Савремени српскохрв. књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи, стр. 79 и М. Стевановић, Граматика II издање 1954, стр. 249), већ је довољно само нагласити колико је према општем језичком осећању боље било казати „у *чишавој његовој кон-цейцији живљења и ошћуивања од себе*“, него место ове последње узети глаголску именицу *ошћуење*, коју је писац на

цитираном месту (стр. 236, р. 14) употребио. А не треба; најзад, губити из вида да се Тамил-ефендија, о коме је овде реч, није одједном „отуђио“, него се тај процес постепено код њега вршио; он се, дакле, у току извесног времена *ошћивао* од себе, па већ и то захтева глаголску именицу изведену од несвршеног глагола.

И најзад (најзад, кажем, што се више не мислим задржавати на погрешним облицима), кованице типа *безизлаз* су биле туђе нашем језику и у доба Лазе Костића. Колико је оваква ова сложеница била непотребна показаћемо то ако у критичаревој реченици: „А најмање онда кад зли *вешрови* човека *нашерају* у *безизлаз*“ (236, 29) — ову реч заменимо синтагмом: *безизлазан положај* или *безизлазна ситуација*. Писцу се, вероватно, чинило да би то било одвећ просто, банално. Просто изражавање се, међутим, с разлогом сматра позитивном страном стила. Осим тога је боље узети чак и баналан израз него употребљавати оно што не одговара природи језика. А ова је сложеница према тој природи управо недопустива. На ово когод може приметити да ми имамо још сложених именица с префиксом *без*. И то је, свакако, тачно. Такве су, на пример: *бездушност*, *безбедност*, *бездејност*, *безличност*, *безнадежност*, *беспомоћност*, *безизлазност*, *безименост*, *безакоње*, *беспуће*, *безверје*, *бездушник*, *бездушница*, *беспушица*, *безрибица*, *безбрашница*, *безбрижница*, *безглавац*, *безименик*, *безобразница*, *безобразник*, *безобразлук* и сл. Али се ове, пре свега, не могу једноставно рашчланити на њихове саставне делове, који би чували своје посебно значење; њихов други, именички, или бар на око именички део управо и не постоји у нашем језику, или је, и ако постоји, његово значење друкчије од онога које би одговарало дотичној сложеници с префиксом *без*. Тако, ако узмемо по реду, — именице *душност* (према *бездушност*) нема у нашем језику, као што нема ни речи: *дејност*, *именост*, *надежност*, *помоћност*, *закоње*, *пуће*, *верје*, *пушица*, *брашница*, *брижница*, *главац*, *образлук*, *образник*, *образница* (према речима: *бездејност*, *беспуће* итд.). А што имамо, рецимо, речи: *личност*, *рибица*, *родица*, *именик* — то ниуколико не мења ствар, јер оне, иако од истог корена, по значењу своје не стоје у вези са сложеницама с предлогом *без*.

Има, додуше, и приличан број речи које, као просте, значе позитивну супротност одговарајућим сложеницама с префиксом *без*: *начелност* је, на пример, позитивни опозитум речи *безначелност*. А у истом семантичком односу према сложенима са *без* стоје просте речи: *брижност*, *ошасност*, *успешност* и још неке. Па и поводом ових речи је потребно нагласити да су оне у понеком случају доста необичне, као *брижност*, рецимо, или *успешност*, а с њима сложене, управо привидно с њима сложене: *безбрижност* и *безуспешност* у најширој су употреби. Или су, обрнуто, мање обичне: *безошпорност*, *безпринципијелност*, *безукусност* и др., а место њих се као негација *ошпорности*, *принципијелности* и *укусности* употребљавају именице: *неошпорност*, *непринципијелност* и *неукусност*, док овакве сложенице са префиксом *без* мање или више звуче као русизми, макар неких од њих и немало у руском језику. Али све ово много мање има значаја од чињенице што ни ове ни ма која од напред наведених сличних именица нису постале једноставним сливањем простих речи са предлогом *без*, већ су наставком *-ост* изведене преко придева: *безбрижан*, *безосећајан*, *безпринципијелан*, *безуспешан*, *бездушан*, *безбедан*, *безличан*, *беспомоћан*, *безизлазан*, *безимен*. А то потврђује и значење ових именица од којих свака појединачно означава појам стања или особине што се некое или нечему приписује придевом од кога је именица изведена.

И сложене именице с префиксом *без* које су изведене неким другим а не наставком *-ост* такође су постале преко придева, а покоја и непосредно уобличавањем какве синтагме, као што су и сви сложени придеви преко којих су именице с префиксом *без* изведене наставком *-ост* и осталим наставцима такође постали од оваквих синтагми: *бездушан* је који је без душе, који нема душе; *безбрижан* који је без бриге; *безуспешан* који је без успеха; *безосећајан* који је без осећаја; *безуб* који је без зуба. И, да се још мало задржимо на именицама с другим наставцима: *бездушник* је по значењу онај који је без душе; а као реч с обличке стране — то је именица изведена наставком *-ик* од основе придева *бездушан*; *безобразник* је и облички и семантички у

свему истог типа; *безбрашница* је она (жена или девојка) која је без брата (као сложена изведеница ова реч је постала такође од придева *безбрашни* наставком за ж. р. *-ица*); *безродица* је стање без рода; *безушница* предео без пута, *безакоње* — стање без закона (дакако — и незаконити поступци).

Из свега што смо досад казали о овим именицама јасно се види да се оне не могу градити једноставним сливањем већ готових простих именица и предлога *без*, и означавати отсуство онога што би дотична проста именица имала да значи. А наш је критичар баш тако — сасвим, дакле, несрећно, направио именицу *безизлаз*, као што се у последње време, само још чешће, прави именица *бесмисао*, која би, по њеним творцима, имала да значи: *отсуство смисла, бесмисленост, бесмислица* или још најтачније — *гомила бесмислица*. Исто се тако, из овога што смо говорили о сложеним именицама с префиксом *без*, може закључити да се за означавање онога што нема смисла, што је без смисла, преко придева *бесмислен*, односно непосредно од синтагме, праве именице *бесмисленост* и *бесмислица*, за које већ рекосмо да значе оно што понеки писци означавају за српскохрватски језик немогуће речју *бесмисао*. Теориски би се, према овоме, и преко придева *безизлазан* могла направити именица *безизлазност*, али ова реч више означава особину него стање и положај, па зато не бисмо могли препоручити да се она употреби место пишчеве речи *безизлаз*, којом се, и то смо већ рекли, хтео означити *безизлазан* положај.

Кад смо већ говорили о рђаво изведеним речима згодно нам је на ово надовезати критичареву реч *моћник*, употребљену у реченици: „Некад *моћник* у једном *полусвету*, он... више не разликује оно што јесте и што може бити од онога што не бива“ (235, 5—7). Овој се речи, истина, у погледу њеног облика не може правити никакав приговор, али она није срећно изабрана, јер је место ње, у овој, апозитивној служби, боље било узети основни придев *моћан*, или можда још боље *свемоћан*; *моћник* је, пре свега, иако правилно изведена, врло ретка и необична реч, а, осим тога, значењем својим некако више вуче на „онај који може“ и

можда мало више од тога значи, али толико није довољно рећи за некога ко је „све“ могао.

У овоме напису наилазимо на више речи и израза који нису добро одабрани, већ заводе читаоца, стварају код њега нетачну слику, па и погрешан суд или га остављају пред загонетком шта се на овом или оном месту хтело казати. Једно од оваквих места је реченица: „Казивана индиректно као сећање човека кога је зао удес бацио међу зидове Проклетје авлије... Она већ од првих редова речима прецизним и згуснућим (Какве ли су то „згуснуте“ речи? — М. С.) снажним и сугестивним дочарава сву мрачну ноћ једног места и једног времена“ (233, 9—14). Ја лично сам један од оних који се овде налазе пред загонетком, јер ово „сву мрачну ноћ“, ако се буквално тумачи, треба да значи целу мрачну ноћ. А на шта ли то мисли да се дочарава из једне мрачне ноћи Проклетје авлије!? Сигурни смо чак да писац није мислио на једну мрачну ноћ, па ни на све мрачне ноћи ове „варошице затвореника и стражара“. Ми бисмо пре рекли да је мислио да је читаво време које су становници Проклетје авлије у њој проводили било непрекидна мрачна ноћ. Али, ако је тако мислио, ово је био дужан и казати на начин како ће га читаоци схватити.

Писац је дао нетачну слику и реченицом: „Никаквог шрага од зеленила, ниједне изникле шравке; само два шри малокрвна, огуљена дрвеша што несигурно стрше средином дворишћа“ (233, 19—21). Означени инструментал средином не слаже се с бројем два-шри. Уз овај број пре бисмо очекивали прилошки израз за место: на средини или у средини или негде по средини. И да је писац место инструментала средином употребио неки од ових израза, то би давало много беднију слику дворишта, за чим је он, по свему судећи, ишао. Средином, међутим, значи по средини с једног на други крај дворишта за које сам писац свега два реда напред каже да је огромно и издужено. Свакако то бедно огуљено дрвешје би морало бити чешће да би стршало „средином“, а два-три дрвета су могла само негде по средини дворишта, удаљена једно од другог, стршати.

И када писац каже: „*Живи Шај конгломерат људски (мисли на затворенике Проклете авлије — М. С.) једним својим посебним, нарочитим живошом, дише, мисли и покреће се имулисима за које не зна свеш с ону страну зидова*“, — он опет ствара забуну, јер су и он и његови читаоци ван Проклете авлије и за све њих је „с ону страну зидова“ управо између њих или и преко њих, али само на супротну страну. Требало је да место *с ону страну зидова* каже ван зидова и никакве забуне не би било; ова би месна одредница била потпуно јасна, а ни у ком погледу није ни ружнија од оне коју је писац употребио.

Ми не верујемо да ће се ико с писцем сложити да је у реченици: „*Ойшерећен осећањем кривице због неких сумњивих послова он свој страх од казне компензира тиме што заогрће плашћ невиношти и у сваком човеку види непријатеља и провокатора*“ (235,11) — глагол компензирати добро употребљан. Овде би, по нашем мишљењу, више био на месту одговарајући облик глагола: *зашашкавати, забашуривати или укривати*.

Врло занимљиво би било знати колико то код нашег критичара износи једна мера и је ли му баш сасвим свеједно да ли ће читалац схватити шта је хтео рећи кад каже да „она (ми нагађамо да ова заменица упућује на некакву интерпретацију, али то није баш сасвим сигурно — М. С.) у тој својој ригорозности, у хипостази индивидуалне судбине Џем-султанове на судбину човека уопште (баш тако! — дакле, хипостаза судбине на судбину!) „*можда за једну меру надилази дух и слово Проклеше авлије*“. Која ли то интерпретација (ако смо правилно схватили овај текст) надилази дух и слово Проклете авлије? Интерпретација која се даје у једном или два пасуса овога дела или интерпретација критичарева. Свакако интерпретација писца Проклете авлије (ово се, ваља признати, закључује и из критичарева излагања). Али како то сад да интерпретација дата у свега 15 редака једног дела „*надилази дух и слово*“ целог тог истог дела од близу 100 страна? И, иза свега, колика ли је та једна мера за коју 15 редака надиласе дух и слово целог дела? Да ли је то мала или велика мера? Критичар је био

дужан рећи у знатној или у незнатној мери, много или мало надилази ... или било штогод одређено и разумљиво казати.

Имајући најлепше мишљење о овој књизи критичар на крају свог написа каже: „То је, дакле, *Проклећа авлија*. Књига дивна, мисаона, патетична, сва бременита, садржајна, од најдалекосежнијег значаја“. И ми ово највећим делом прихватамо као тачно (јер смо сами стекли суд о књизи, а не зато што је писац ово у својој критици доказао), али је придев *бремениш* за једну од одлика књиге прилично несрећно изабран. Поред основног свог значења овај придев, додуше, значи и *пун нечега*, дакако, тешког и, у првом реду, негативног. *Време је*, рецимо, *бременишо бурним догађајима*. *Послератни период је бремениш ушкривањем у наоружању, вођењем хладног рата* и сл. А много би мање било обично рећи: *Последње године су бременише попуштањем међународне заштитности*. Додуше, још код понеког новијег писца овај придев налазимо у употреби са значењем *оптерећен и нечим позитивним*; код једног од њих смо нашли *бремениш снагом*, код другог *бремениш истином*, а код трећег *бремениш даљим напрецима* чак. Али придев *бремениш* у значењу пун нечега, оптерећен нечим било негативном (што је врло обично), било позитивним (што је знатно ређе, па донекле и необично) увек као допуну уза се има име појма у инструменталу. Употребљен без ове допуне придев *бремениш* остаје са својим основним значењем *gravidus*, односно *gravida*. И зато нам је критичар дужан био рећи чиме је бременита *Проклећа авлија*.

Не више због рђавог избора речи, него због нејасности излагања, као таквог, није могуће разумети шта је писац хтео да каже реченицом у којој нам говори како становници Проклете авлије сањају о животу и то не „о ономе којим су стварно живели већ о једном живошу који су они сагледали, сагледали га тамо и засновали и у шоку других година свог несувислог кретања кроз машице стварности (боље је било рећи матицама стварности — М. С.) до једног необоривог факта довели“ (234, 15—18). Какав је то живот о коме заточеници могу сањати — то није тешко погодити, а

где су га они и засновали и који је то необорив факат до којег су га довели — не само што нама није јасно него верујемо да ово ни други нису могли схватити.

Говорећи о речима за које сматрамо да нису срећно изабране, задржали смо се и на страном глаголу *компензирајши* и показали смо да је место овог на дотичном месту требало узети домаћу реч с одговарајућим и тачним значењем. У вези с тим можемо рећи да су писци који нарочито воле стране речи сваки час у прилици да их несрећно употребе. А наш критичар је, судећи по овоме његову напису, очевидно велики љубитељ страних речи. На непуних 5 страна текста срећемо: и *индициран*, и *имагинаран*, и *лаидаран*, и *диспарашан*, и *илузионизам*, и *компензација*, и *дијаболичан*, и *ојус*, и *консеквенца*, и *екстензиван*, и *предиспозиција*, и *конвулзија*, и *луцидан*, и *имагинација*, и *прешекст*, и *сублимисаши*, и *биоларитеш*, и *ригорозност*, и *хијосшаза* и друге мање познате стране речи, а да о онима које су ширем кругу читалаца познате и не говоримо. Та употреба оволиког броја страних речи сама по себи и није незгода. Невоља је у томе што су многе од њих узете без икакве потребе, јер у нашем језику имамо врло добрих речи истог значења које је писац могао, па не само могао него и морао узети, баш зато што су то и лепе речи и што тачно означавају односни појам. Управо ово употребу страних речи чини не само излишним него и недопустивим. На првоме месту зато што је највећи број таквих излишних страних речи великом броју читалаца потпуно непознат. И ми се, с правом, питамо колико би се у главноме граду наше земље нашло читалаца који ће овај напис у целини разумети и уз употребу најопсежнијих речника. А зар у критичаревој реченици: „*Тако — после једног краћег увода који индицира Пролазност и Нишавило — почиње ова најновија књига...*“ (233, 5), место *индицира* није боље било рећи претсказује или наговештава — према томе који од ових глагола ту више одговара. Са страним глаголом *индицирајши* не само што не можемо знати која од ове две нијансе је у питању него когод може помислити и на неко од осталих значења глагола *индицирајши*, као што су *ујућивајши* (на нешто), *захтевајши* или које слично.

Иако је придев *имагинаран* мање-више позната туђица, ипак нам он прецизно не одређује о каквој је кривици реч тамо где нам критичар говори о сећању „човека кога је удес бацо међу зидове Проклетше авлије да шу окаје неку своју имагинарну кривицу (233, 9—10), јер имагинарна кривица може бити она коју субјекат сам замишља, а које уствари не постоји (ми не губимо из вида да у Проклетој авлији има много људи поремећена ума), а може бити и кривица коју су му други измислили, коју су му наметнули, којом су га обедили. И свакако би много боље било да је критичар неком другом, дакако домаћом речју, овд одређено казао како би сваком читаоцу одмах било јасно шта је хтео рећи. Па и место придева *лајидаран* уз именицу *пошез* (233, 14) он је могао узети домаћу, свакоме познату реч, док ова туђица, овде иначе сасвим добро употребљена, није таква. Ми једном критичару овим постављамо, можда, доста строг захтев. А ово чинимо зато што сматрамо: да је дужност критичара и васпитачког карактера, да они не пишу само за писце и остале критичаре него и за читаоце, да њихови прикази, оцене и критике књижевних дела треба да читаоцу помогну да лакше и потпуније разуме та дела. Наш критичар, међутим, при писању овог свог приказа ту улогу није имао на уму. Ово се, између осталог, види из чињенице што одвећ често употребљава и оне стране речи које су и врло ретке и мало познате, и поред тога што му у највише случајева стоје на расположењу могућности прецизнијег изражавања домаћим речима. По чему је о некој личности тамо лепше било рећи да је сва „у конвулзијама страха“ (234, 9), него да се стално трза од страха? И зашто је дело једног истакнутог књижевника лепше било назвати „марканџним ојусом“ него великим бројем значајних дела? Ми не бисмо употребили ни многе друге стране речи, а јамачно би и књижевна оцена о којој говоримо само добила да је њен писац био штедљивији у употреби туђица.

Ред речи у овоме напису такође каткад наводи на двосмислено, а гдекад и на погрешно тумачење онога што тамо пише. И заиста, кад читамо: „Ова суморна њовест о подвојеном човеку *шшо* као *уклеш* *свешом* *луша*“ (233, 6), — ми нисмо сасвим сигурни шта је писац хтео рећи, јер облик инстру-

ментала светом може бити и субјекат пасивне реченице, при чему *уклеџ светом* значи *уклеџ од свеџа*. Ми, истина, с више вероватноће претпостављамо да је он светом употребио у значењу по свету, као просекутив за означавање простора којим тај „подвојени човек“ лута. И било би боље да је узео ову одредницу, која искључује сваку двосмисленост. Али ако је баш и хтео да употреби облик инструментала, онда је у овоме случају било потребно да му да место иза глагола.

Друкчијим распоредом речи критичар је замршену и тешко разумљиву реченицу: „*И зашто што ту жену никако није могао да нађе јер, безазлен, јадан и смешан, он покушава да је освоји тамо где она никад није ни постојала*“ (234, 26—38), — могао дати у сасвим једноставном облику: И зато што, безазлен, јадан и смешан, ту жену како није могао да нађе, он покушава да је освоји тамо где она никад није ни постојала. Ово за случај да је лицу о коме се говори сметња за налажење жене било то што је „безазлен, јадан и смешан“. Или ако су тога питомца Проклете авлије наведене негативне особине наводиле на покушај освајања жене тамо где никад није постојала, — критичар је ово опет врло јасно могао изразити реченицом: „И зато што ту жену никако није могао да нађе, он, безазлен, јадан и смешан, покушава да је освоји тамо где она никад није ни постојала“. Критичар је, види се, осећао потребу да истакне узрок зашто тај о коме говори није могао да нађе жену, односно зашто је покушавао да је освоји тамо где она није постојала, па је узрочну свезицу *јер* уплео тамо где јој нема места и уз то сасвим пореметио ред речи. А никаквој свезици у наведеној реченици нема места зато што апозитив (овде *безазлен, јадан и смешан*), када дође на своје право место, не само без нарочитих свезица него и без икаквих знака предикативности врши функцију узрочних реченица (као што онда може вршити функцију односних, временских или каквих сличних зависних реченица).

Писац написа зна употребити и целе изразе тамо где су они апсолутно непотребни и сасвим излишни, јер ништа не казују. Нама бар није јасно шта се хтело рећи синтагмом

свеш у *свешу* у реченици: „— Имамо прилике да бацимо један поглед у *шај* круг у кругу, у *шај* *свеш* у *свешу*, у *шаму* *Проклетше* авлије“ (234, 5—7). *Круг* у *кругу* значи — круг људи у окруженом, ограђеном простору, овде у Проклетој авлији. И не само да знамо што значи него сматрамо да је ово врло лепо казано, док за употребу наредне синтагме не налазимо никаквог оправдања. Сваки круг људи се, истина, може назвати светом; свет су, дакако, и то свет за себе, чинили и затвореници Проклете авлије. Али у коме свету би имао да буде тај свет — нама никако не може да буде јасно. Ова именица, како је овде употребљена, у облику локатива с предлогом *у*, могла би да значи једино — човечанство, односно кугла земљина, а у томе свету нису само становници Проклете авлије него и наш критичар и ми сви с њима. И зато је ово *свеш* у *свешу* овде, по нашем схватању, потпуно бесмислено. А критичар га је, и не размишљајући да ли то штогод значи, употребио као неку декорацију. Читалац, међутим, с правом тражи да свака фраза, сваки израз, свака група речи, па и свака поједина реч нешто каже.

На другој страни, ваљда у тежњи за неком збијеношћу, која иначе није одлика његова стила, писац не узима потребне помоћне речи, и то иде на штету јасности и прецизности излагања. Као пример за ово пада у очи, између других, и његова реченица: „... *ша*, дакле, дијаболична унутрашња *подвојеност* ... *сшална* је, заједничка и наглашена ознака *свешта* из *Проклетше* авлије, не само [из] ове о којој је реч већ [из] *Авлија* свих *свешова* и свих времена“, која би (реченица) с предлогом *из* на местима где смо га ми ставили у угласту заграду много прецизније изражавала мисао која се у њој износи.

Нама се чини да би у сваком књижевном саставу, па, дакако, и у књижевној критици о градацији много више ваљало водити рачуна него што је то чинио наш критичар. Кад нам говори ко се све није стекао у Проклету авлију, он на првоме месту наводи „*овејани* цариградски *олош*: *убица*, *коцкара* и *сецикеса*“, затим му долазе „*сишњи* *пресшуйници*, доведени овде ради *једног* *грозда* *грожђа* (ми бисмо рекли због *грозда* *грожђа*, јер исти облик именице с предлогом *ради* значи као да су доведени у Проклету авлију да би ту добили *грозд* *грожђа* —

М. С.) или *прегршћи смокава*“, а за овима су „*нейоправљиво порочни старци и исто тако пороком ујрођашћени младићи*“. Ми бисмо оне сироте „ситне преступнике“ ставили на крај, или бисмо им дали прво место, а олош убица, коцкара и сецикеса (наш ред би био: коцкара, сецикеса и убица) пребацили на крај — у зависности од тога да ли бисмо градацији хтели дати силазни или узлазни карактер.

Овде привлачи пажњу и нешто што је на једном месту у напису дато као контраст, а није контраст. За управника затвора Проклете авлије критичар каже да је „*сав у акцији, у афирмацији, супериоран и самовољан, али не лишен сваког људског акценша*“ (235, 15—17). Нека и прогутам овај „људски акценат“ као нешто што се код људи истиче, што пада уочи, што је, дакле, њихово својство, — ми се питамо зар нашем критичару: бити сав у акцији, у афирмацији, бити супериоран, па и самовољан нису такође „људски акценати“. Стиче се, истина, утисак да он, иако то ничим не казује, под људским акцентом подразумева само оно што је човечно, племенито. Али како ичега човечног може бити, код некога ко је, и по критичаревим речима, „олићење вековног типа полицајца и тамничара“. Овај „тамничар“, макар колико поред гнушања изазивао и дивљење (а то је могао изазивати оним што се на почетку реченице о њему казује), сав је оно, и само оно, што јест, и критичар није успео нити би ико успео да оним речима у управнику Проклете авлије открије ишта племенито. А што је овде најважније, он није успео да га ма колико прикаже у контрасту, иако је, судећи по стилизацији реченице, имао намеру да то учини.

Карактеристика реченице, и у исто време једна од карактеристика стила писца о чијем језику говоримо јесте сиромаштво у глаголским облицима, нарочито личним. Зато његове реченице на читаоца остављају утисак недовршености. А ово делује као сметња за разумевање њихове садржине, утолико више што су његове и такве реченице претерано дуге и што често, и поред све дужине, нису праве реченице него искази, управо допуне другим реченицама. За доказ ове тврдње ми бисмо морали наводити знатне делове текста, а ово, због ограничености простора којим располажемо, не можемо чинити. Место тога ми заинтересоване упућујемо да се

читањем написа сами у ово увере. А као на карактеристичан пример указујемо на први став написа, нарочито на другу половину његову (стр. 234).

Ми се, рећи ћемо на крају, свакад не бисмо сложили с овим критичарем ни у књижевној оцени појединости, нарочито не у оцени психолошких ситуација главних личности у делу које приказује. Али то никако не значи да тим споримо његов дар и квалитете књижевног критичара. То уосталом није ни наш позив ни наш задатак. Ми смо хтели само да истакнемо и на примерима покажемо како се он небрижљиво односи према језику који је, бар у овоме напису, код њега тек овде-онде коректан. По нашем мишљењу његов језик је само на једном месту и нешто више од тога. Последњи став на стр. 235 он почиње речима: „То је повест о два човека и четири личности у њима. О Тамил-ефендији који је, у мраку своје имагинације, уобразио да је главом Џем-султан, и Џем-султану, брату Бајазита Другог, несрећном претенденту на отомански престо, који је свој живот завршио у прогонству, не одричући се никад илузије да је он једини прави и предодређени султан империје. То је, дакле, повест о два промашена и злосрећна људска удеса, о два из корена ишчупана струка живота, који, претрпевши тешке бродолеме, сваки на свој начин итд.“ Али одмах за овим се квари добар утисак — прво рђавим распоредом реченичних делова, па непотребном употребом страних речи, па погрешном конгруенцијом, и осталим недостацима о којима смо већ говорили.

И да завршимо. И ако би се с књижевнокритичарског становишта могло (а ја мислим да не може) прихватити једно мишљење Андре Жида (наведено пред сам крај написа), које наш критичар у потпуности акцептира, па закључује да да „уколико више различитих, рискантнијих, да, и парадоксалнијих закључака, уколико боље и за јисца и за књигу, а нарочито за самог читаоца“, — што се језика тиче може се сасвим супротно рећи да се читаоци могу користити само књижевним делима (и било каквим саставима) која су написана разумљивим језиком. И према томе не само што у књижевном језику не сме бити неправилности него он, никако не сме допуштати ни различите, ни рискантне, а најмање парадоксалне закључке.